

ZEYNEPBOSTAN, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, 328 s., ISBN: 978-605-105-205-2

Kendisini daha önce Hâlid Ziyâeddin'in yazdığı *Musavver Mısır Hatıratı* (Çamhca Yayınları, 2017), kitabımı çağdaş Türk okuyucusuna kazandırmakla ya da Bosnalı Ali Ulvi Bey biyografisi ile tanıdığımız Zeynep Bostan, çok konuşulan ve önemli polemiklere konu olan bir alanda 2019'da savunduğu tezini kısa zamanda kitaplaştırarak yayınladı.

Kuruluşundan III. Selim'e ve "tek yönlü" ya da "ahidname dönemi" diye adlandırılabilir çok uzun bir zamanı içine alan birinci dönem, 1793'ten Tanzimat'a kadar uzanan daimi elçilik kurma tecrübesi, her bakımdan bir atılım dönemi olan ve özellikle Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nı da içine alan, Hariciye nazırımın adeta Sadrazamdan daha etkili olduğu Tanzimat sürecinden sonra, II. Abdülhamid dönemine denk gelen ve kendine özgü ve kitapta "kurumsallaşma", "çağdaşlaşma" ve "devamlılık" olarak nitelendirilen son döneme ayrılan ve zengin Osmanlı ve Fransız arşivlerinden beslenen bu kitap önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Dar anlamda uluslararası ilişkilerin bir aracı olarak Hariciye Nezaretinin kurulması, evrimi, merkez ve dış teşkilatıyla ilgili yasal düzenlemeler, personelin yetişmesi, diplomat kadrolarına tayin edilen kişilerde aranan nitelikler, hasılı dünyadaki değişimlere ayak uydurabilmek için gerekli donanımı sağlamak amacıyla devletin dışarıya yönelik örgütlenme tarihi hedefleniyor bu çalışmada.

Ayrıntılı tablo ve haritalarla desteklenen ve dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümü III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde yapılan reform girişimleriyle başlayan Osmanlı Devleti'nde hariciye bürokrasisinin geçirdiği büyük dönüşüm ve Avrupa diplomasisi ile entegrasyonu ele alıyor. XVII. yüzyılın son çeyreğinde alınan askeri yenilgilere çare olarak geleneksel ve ihtisaslaşmamış Reis'ül-küttâblık kurumu çerçevesinde örgütlenen Osmanlı diplomasisi Avrupa'daki emsal ülkelere göre, izah ve gerekçeleri ne olursa olsun üç asırlık bir gecikme ile işe koyuluyordu. Ancak tamamen hazırlıksız ve herhangi bir altyapıya dayanmayan, kadrosu olmayan bir girişimin uzun sürmesi de beklenemezdi. Nitekim ilk büyük kriz olan Yunan İsyanı bu ilk tecrübenin sonunu getirdi. Z. Bostan bu uzun süreci bu bölümde geniş bir giriş mahiyetinde tahlil etmektedir. Daimi elçiliklerin kurulma ihtiyacından, Tercüme odasının açılması, Hariciye Nezaretinin kurulması gibi konuların yanında, her aşamada olduğu gibi burada da, Avrupalıların çok eskiden beri kullandıkları konsolosluk kurumu unutulmadı. Osmanlı tüccar ve vatandaşını temsil etmek ve korumak, elçiliğin bulunmadığı bölgeler hakkında bilgi toplamak, devleti buralarda temsil etmek bu kurumun (şehbenderlik) temel görevidir. Türk dış siyaset tarihi üzerinde çalışanların üzerinde çok az eğildikleri bu kurumun bu kitapta gerekli yeri bulması isabetli olmuştur.

Berlin Antlaşması ile uluslararası daha büyük ve şiddetli siyasi, ekonomik ve kültürel rekabete sahne olan Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için güçlü bir hariciye teşkilatı kurmak zorundaydı. II. Abdülhamid bu teşkilatı biraz da XIV. Louis tarzında Yıldız Sarayı içinde eskisine kıyaslanamayacak şekilde güçlendirdiği Mabeyn etrafında kurdu. 1880'den itibaren dış politika konusunda padişahın tam etkili

olduğu ve karar alma süreçlerinde sadrazamlar ve hariciye bu Mabeyn'in direktiflerini uygulamakla görevli birer "sekreterlik" haline geldi. Otuz yılı aşkın bir zaman dilimi içinde Padişah ve saray birimleri diğer alanlarda olduğu gibi dış siyasette de temel referans haline geldi. Nizâm-ı Cedid'in bir devamı mahiyetinde ve kısa süreli I. Meşrutiyet'i askıya almakla sultan adeta tüm yetkileri üzerine almış oluyordu. Diplomasinin klasik görevlerinden olan ve Avrupa diplomatlarının çok eskiden beri uygulayageldikleri, devletler arasındaki ilişkileri, güç dengelerini, basını ve muhalif akımları izlemek Türk diplomasinin Tanzimat'la başlatmış olduğu faaliyetlerdir. II. Abdülhamid döneminde bu faaliyetler çok daha yoğun ve sistematik hale geldi. Hele Jön Türkleri ve Ermeni grupları izlemek, haklarında raporlar düzenlemek, gerekirse engellemek, sınır dışı ettirmek, ya da pazarlık yapıp onlara, para ve mansıplar vererek İstanbul'a göndermek diplomatların önemli mesaisini işgal eder oldu. Kitabın ikinci bölümde bu mekanizma ve devlet merkezinde kurulmuş hariciye idaresi inceleniyor.

Daha ilginç olan üçüncü ve dördüncü bölümler, belki şimdiye kadar üzerinde en az durulan konuları içeriyor. Bunlar, II. Abdülhamid döneminde dünya haritasında Osmanlı İmparatorluğu'nun temsili varlığı, dağılımı, etkisi, önem verdiği ya da vermek zorunda olduğu, hatta hiç göremediği kocaman dünya haritası, ya da gelişen siyasi şartlara ayak uydurma ve tüm bunları sağlamak için hazırlanmış ve tayin edilmiş teşkilat ve personel konularıdır.

Çok yeni tahlil ve bilgileri içeren bu bölümler geniş bir araştırmanın ürünü olduklarını her fırsatta gösteriyor. Siyasi görevlerin dışında, elçi ve konsoloslara ve onlara bağlı personel, askeri, ekonomi, maliye, endüstri, eğitim, kültür gibi birçok hassas ve uzmanlık gerektiren konularda araştırma, çetin müzakere ve haberleşme gibi ağır görevleri yükleniyordu. Bu çerçevede dikkate değer sayıda diplomatın hariciyeden değil de askeriyeden seçilmiş olması ilginçtir.

Bu kitapta bir başka ilginç taraf, Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nden yeni ayrılmış ülkelerle kurulmuş olan diplomatik ilişkilerdir. Bu ülkelerin başkentlerinde kurulan elçilikler ve konsoloslukları bu kitap sayesinde orijinal bir şekilde izleme olanağını buluyoruz. Bu anlamda Bükreş, Belgrad ve Çetine'de kurulan elçilikler Berlin Antlaşması'nın kurduğu yeni Doğu Avrupa düzenine Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa zamanda nasıl ayak uydurduğunu gösteriyor. Ancak tam tersine, aynı imparatorluğun tüm Afrika'yı, Güney Amerika'yı ve daha da önemlisi -Tahran'ı ve Tokyo'da kurulması planlanan elçiliği saymazsak- Asya'yı "yok" saydığını da görmek mümkündür.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarıda temsilinin en yeni ve son tablosunu Zeynep Bostan'ın bu yeni boyutlar ve araştırma alanları açıcı çalışmasıyla elde etmiş oluyoruz.

Prof. Dr. Faruk BİLİCİ